

IK BRUL, DUS IK BEN

DENKERS OVER POPULISME

Boom

© Peter Wierenga, 2017
© Boom uitgevers Amsterdam, 2017

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging binnenwerk: Nico Buitendijk
Verzorging omslag: Bart van den Tooren
Afbeelding omslag: Martien Bos
Foto auteur: © Chris Heijmans

ISBN 978 90 244 154 89 | NUR 730

www.boomfilosofie.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

INHOUD

Voorwoord	7
1 Introductie – Op welke planeet leeft u eigenlijk?	9
2 Het land van DENK en Ingrid	15
2.1 Marli Huijer – Meer overlast van toeristen dan van vluchtelingen	19
2.2 Paul Scheffer – Het midden wordt in de steek gelaten	31
2.3 Ad Verbrugge – Atheïstische samenlevingen is geen lang leven beschoren	45
3 Europa: continent in crisis	59
3.1 Markus Gabriel – Schoon schip maken is de logische oorsprong van genocide	63
3.2 Gergely Márton – Als het paard dood is, moet je uit het zadel	75
3.3 Bettina Stangneth – We moeten onze rol van toe- schouwer analyseren	85
4 America First!	97
4.1 Kwame Anthony Appiah – De boog van het morele universum neigt naar gerechtigheid	101
4.2 Michael Sandel – Weg met het principe van liberale neutraliteit	113
4.3 Federico Finchelstein – Als het in de VS kan gebeu- ren, kan het overal	125

5 De zondebokken	137
5.1 Achille Mbembe – Populisten in Afrika leven van dezelfde angst	139
5.2 Aziz Al-Azmeh – Mensen lezen heilige teksten altijd instrumenteel	151
5.3 Akeel Bilgrami – Narendra Modi's autoritarisme is pathologisch	163
5.4 Zhang Weiwei – China zal nooit gênante leiders als Trump voortbrengen	175
6 Conclusies – Het aristocratisch tekort	185
Verder lezen	197

VOORWOORD

‘Die titel is vast autobiografisch’, kreeg ik al in een vroeg stadium te horen. Om dat beeld meteen de kop in te drukken, beken ik bij dezen publiekelijk dat ik dit boek niet alleen had kunnen schrijven. Wat toevallig ook nog eens zo is. Om te beginnen wil ik natuurlijk alle geïnterviewden zeer hartelijk danken voor de inspirerende gesprekken, in het bijzonder Marli Huijer, die zo vriendelijk was om mijn idee onder de aandacht te brengen van Boom. Ook daar wil ik alle betrokkenen bedanken, met name redacteur Eelke Warrink voor zijn precieze correctiepenntje. En in de persoon van Niels Cornelissen heb ik een uitgever getroffen die me vanaf de eerste dag zijn volledige vertrouwen gaf. Wat kan een auteur nog meer wensen?

Nou, wat extra geld ... en dat kwam er gelukkig ook, via de donateurs van crowdfundingssite Voordekunst en via het Matchingfonds van De Coöperatie. Ik ben alle donateurs ongelooflijk erkentelijk en hoop dat ze blij zullen zijn met de geleverde tegenprestatie, ongeacht of het motief nou de borrel of het boek zelf was. Ook het ruimhartige uitleenbeleid van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het regelmatige shotje cappuccino van ROOS waren onontbeerlijk. *Grazie* dames! Mijn beide ouders verdienen een lintje voor het decennialange geduld dat ze met hun zoon betracht hebben. Tot slot mijn liefste supporters, m’n eigen drie vrouwen: Julie, Tessa en Evelien. Zonder de eerste twee was ik al jaren geleden klaar geweest, zonder de laatste was dit boek er nooit gekomen. Dank voor alles!

Peter Wierenga
Oktober 2017

1

INTRODUCTIE – OP WELKE PLANEET LEEFT U EIGENLIJK?

‘Nee, ik weet niet waar mijn vader is’, zegt de jongen tegenover me. Een ongemakkelijke stilte volgt. Typisch iets waar ze je niet op voorbereiden op de universitaire lerarenopleiding. Een muurkrant maken of andere handigheden, ja, dat wel, maar een gesprek met een Bosnische leerling die vertelt dat zijn vader vermist is? Ik kijk in zijn donkerbruine ogen en weet niet meer uit te brengen dan: ‘Dat spijt me, Mehmet.’ We knikken naar elkaar, hij houdt zich goed. Het is het voorjaar van 1996. Mehmet is een van vele leerlingen die gevlucht zijn uit het voormalige Joegoslavië – Bosnische, Servische of Kroatische kinderen zeggen we nu – op de middelbare school in Rotterdam-Zuid waar ik, bij wijze van experiment, Latijn doceer.

De zomer ervoor heeft zich het drama van Srebrenica afgespeeld, waar Nederlandse blauwhelmen niet hebben weten te voorkomen dat duizenden moslimmannen in koelen bloede zijn afgeslacht. Hé, dat soort gedoe, genocide en nationalisme en zo, dat was toch verleden tijd? Daar waren we toch wel klaar mee, zeker nu de Muur gevallen was en er nog maar één route naar de toekomst was, namelijk die van de liberale democratie? Het zou een kwestie van tijd zijn voor de voormalige Oostbloklanden door de gelukkige familie van de Europese Unie geadopteerd zouden worden. Francis Fukuyama, een Amerikaanse filosoof met Japanse roots, verkondigt zelfs het einde van de geschiedenis.

Maar de volkshitsers in het voormalige Joegoslavië hebben daar geen boodschap aan. Mannen als Milošević, Izetbegović

en Tudjman weten bij hun landgenoten een gevoelige zenuw te raken: etniciteit en religie. Buren die decennialang vreedzaam hebben samengeleefd zien elkaar ineens als een gevaarlijke moslim, een bloeddorstige Serviër of een ongelovige Kroaat. Een orgie van geweld volgt, waarbij datgene gebeurde waarvan we gezworen hadden dat het nooit meer zou gebeuren. Pas na ingrijpen van buitenaf – de Amerikanen! – keert de vrede terug en kunnen de ‘nieuwe landen’ alsnog aankloppen in Brussel.

Naast kinderen van asielzoekers zitten er trouwens ook veel leerlingen van Marokkaanse, Turkse, Antilliaanse en Surinaamse afkomst op deze school. Slechts een handvol meiden draagt een hoofddoekje en de islam is amper een issue, maar de taalachterstand is dat wel. Ik ben meer tijd kwijt aan het uitleggen van de Nederlandse grammatica dan aan Latijn. Het is me wel duidelijk dat een ‘zwarte school’ geen ideale situatie is. Dat vindt ook Mehmet; hij vertelt me aan het einde van het jaar dat hij overstapt naar een andere school, omdat hier ‘te veel buitenlanders’ zijn. Ik wens hem succes.

Het experiment met Latijn is dan ook voorbij, en het leven gaat verder. Maar fastforward twintig jaar, en de wereld is onherkenbaar veranderd. *Nine Eleven*, de war on terror en de Irakoorlog zijn begrippen die je niemand ter wereld hoeft uit te leggen. In Nederland weet iedereen meteen wat je bedoelt als je ‘Pim Fortuyn’ zegt, of ‘Theo van Gogh’. Islamitisch geïnspireerde terroristen plegen aanslagen door heel Europa. In Syrië woedt een gruwelijke burgeroorlog, die een stroom vluchtelingen op gang brengt, dobberend op de Middellandse Zee of langs Europese wegen trekkend.

Zouden Milošević en co dan toch een soort trendsetters zijn geweest? Het nationalisme is volop terug, van Rusland tot China, van Amerika tot Dresden. Ook in Nederland is het verzet tegen de komst van asielzoekers een stuk fanatieker geworden: soms moet de politie daadwerkelijk ingrijpen. Dus zit ik – inmiddels

freelancejournalist – in mei 2016 in een koffietentje op Utrecht Centraal, om voor *de Volkskrant* verslag te doen van een gesprek tussen Marli Huijer en vier ‘boze burgers’. De twee dames en twee heren van middelbare leeftijd staan sceptisch tegenover de filosoof, die tot hun ergernis in *Trouw* pleitte voor een meer open houding tegenover vluchtelingen.

‘Op welke planeet leeft u eigenlijk?’, krijgt Huijer voorgehouden. Naïef zou ze zijn. Maar uiteindelijk, na wat aftasten over en weer, ontspint zich een prettig gesprek, waarin zorgen over de houdbaarheid van de welvaartsstaat en over de druk van de globalisering genuanceerd worden geformuleerd. Iemand noemt Zygmunt Bauman, de Poolse socioloog van joodse afkomst en auteur van *Liquid Modernity*, over hoe alle houvast wordt weggeslagen in onze moderne, gestreste tijd.

Hier worden in elk geval nog argumenten uitgewisseld en wordt nog naar elkaar geluisterd. Dat gebeurt niet als zogeheten ‘populisten’ – inmiddels een gebruikelijke term – in de politieke arena hun gebrul laten horen. Steevast eenrichtingsverkeer.

Zo richt Geert Wilders zijn alsmaar giftiger pijlen op de islam, een geloof dat niet zou thuishoren in de westerse samenleving, met waarden als de gelijkheid van man en vrouw en de acceptatie van homoseksualiteit. Dezelfde islamkritiek zien we in andere Europese landen, zoals bij het Vlaams Belang, of bij het Front National in Frankrijk. In Duitsland, waar het taboe hierop misschien wel het grootst was, zijn Pegida en de partij Alternative für Deutschland (AfD) ontstaan. En aan de overzijde van het Kanaal slaagt het kleine UKIP erin om de Brexit voor elkaar te boksen, de Britse uittreding uit de Europese Unie, onder het motto *Taking back control*. Bye-bye Brussel ...

Hierbij spelen sentimenten over Oostblokkers die Britse banen zouden inpikken zeker een rol. Maar ook in Oost-Europa zelf slaat de stemming om, na de aanvankelijke euforie van de toetreding tot de Europese Unie. Een golf van moreel conser-

vatisme brengt er christelijk-nationalistische populisten in het zadel. Landen als Polen en Hongarije zetten de verhouding met Brussel op scherp door journalisten en rechters frontaal te attaqueren.

In Zuid-Europa leeft juist weer een ‘links’ populisme, bij partijen als Syriza in Griekenland, Podemos in Spanje en Movimento Cinque Stelle in Italië. Laatstgenoemde staat onder de bezielende leiding van de Italiaanse cabaretier Beppe Grillo, die massa’s mensen op de been brengt met zijn kreet *Vaffanculo!* (“Sodemieter op!”). Die is bedoeld tegen de elites in Brussel en Rome, die alleen hun eigen zakken vullen, terwijl gewone Mario intussen moet opdraaien voor de harde bezuinigingen die de noordelijke lidstaten aan Italië hebben opgelegd om de euro te redden.

Kort gezegd: Europa staat onder hoogspanning. Het mag dan nog (lang) geen oorlog zijn, maar achteraf lijken Milošević en co trendsetters geweest te zijn met hun nationalisme. Maar de grootste schok komt pas op 8 november 2016, als vastgoedmiljardair Donald Trump de gedoodverfde favoriet Hillary Clinton verslaat in de strijd om het Amerikaanse presidentschap. Logischerwijs buitelen de analyses van het populisme nu helemaal over elkaar heen in de media. Van *fake news* tot banenverlies in de *Rust Belt*, het binnenland van de VS: alle factoren krijgen wel ergens een plekje.

En toch valt daar nog wel iets aan toe te voegen. Want er blijkt ook nog een link met het denken zelf te zijn. Als ik de Italiaanse filosoof Maurizio Ferraris interview voor *de Volkskrant*, is dat voor mij de spreekwoordelijke eyeopener – en dat nog wel aan de telefoon. Ferraris, die ooit het postmodernisme aanhing en samenwerkte met beroemdheden als Jacques Derrida, viel van zijn geloof en schreef het *Manifest voor het Nieuwe Realisme*. Hij legt me uit hoe de opkomst van Silvio Berlusconi en diens Forza Italia zijn ogen had geopend. Al dat postmodernistische gezaag

aan kennis en autoriteit had een vacuüm geschapen waarin mediapopulisten als Berlusconi gretig in doken: als toch niets meer echt ‘waar’ is, kun je het volk makkelijk laten geloven in je eigen sprookjes ...

Eerlijk gezegd had ik zo nog nooit naar Berlusconi gekeken, maar deze analyse overtuigde me wel. De link die Ferraris legde tussen populisme en postmodernisme maakte me bovendien nieuwsgierig. Hoe zouden andere filosofen daartegenaan kijken? En hoe zit het eigenlijk met het populisme in andere werelddelen, zoals Afrika en Azië? Zijn er misschien dwarsverbanden te vinden, in ruimte en tijd? En, misschien wel de hamvraag: hoe gevaarlijk is het populisme nou daadwerkelijk? Moeten we vrezen voor een terugkeer van geweld en repressie? Of gaat het slechts om legitieme bezwaren van burgers, voor wie sommige veranderingen te snel of te ver gaan?

Zo kwam het tot een reeks interviews over het populisme met denkers van over de hele wereld. De titel *Ik brul, dus ik ben* is uiteraard een knipoog naar ‘Cogito, ergo sum’ (‘Ik denk, dus ik ben’), het beroemde citaat van René Descartes, grondlegger van de moderne wijsbegeerte. Maar dat wil niet zeggen dat dit boek leiders als Trump, Berlusconi of Wilders slechts vanuit het perspectief van de apenrots analyseert. Hoezeer psychologische factoren ook een rol mogen spelen, ik leg liever de focus op de ideeën die populistten verkondigen, vanuit de hypothese dat daar de voornaamste verklaring voor hun populariteit te vinden is.

Als uitgangspunt voor die analyse hanteer ik de definitie uit het veelgeprezen essay *Wat is populisme?* van de Oostenrijkse politicoloog Jan-Werner Müller. Zoals ik dat hier interpreteer, is het populisme de vereenzelviging van een deel van de bevolking (bijvoorbeeld de autochtone Nederlanders, de arbeiders, de hindoes) met het gehele volk (*populus* in het Latijn). Het volk wordt afgezet tegen de elites (bestuurders, kunstenaars, journalisten, rechters). Ook is er vaak nog een onderklasse die op de korrel

wordt genomen (zwarten, Marokkanen, zigeuners, moslims). En natuurlijk spreekt – of liever gezegd: brult – de leider altijd namens het volk.

In dit boek mag de elite terugbrullen, en wel in geografische volgorde, van Nederland (hoofdstuk 2) naar Europa (hoofdstuk 3), om dan via de Verenigde Staten (hoofdstuk 4) de rest van de wereld te verkennen (hoofdstuk 5). De niet-westerse wereld fungeert in het populistische discours vaak als een soort zondebok, maar is zelf ook niet onbekend met het populisme.

Aan het woord komen acht filosofen, een hoogleraar Europese studies, een historicus, een journalist, een professor internationale betrekkingen en een islamexpert. Het leverde mij vele mooie ontmoetingen op, van Amsterdam tot Boedapest, en van Parijs tot New York. En daarnaast een schat aan inzichten, die verwerkt zijn in het slothoofdstuk. Ik hoop dat ze uw denken evenzeer zullen stimuleren!

2

HET LAND VAN DENK EN INGRID

Een dood varken bungelt aan een boom, in het Brabantse plaatsje Heesch. De protesten tegen de komst van asielzoekerscentra nemen begin 2016 heftige vormen aan. Zo onderbouwen jongeren in Steenbergen hun bezwaren met leuzen tegen vrouwelijke raadsleden, zoals: 'Daar moet een piemel in!' Tegelijk kan het Rode Kruis de overvloed aan vrijwilligers niet aan, die zich spontaan melden om te helpen bij de opvang van duizenden Syrische vluchtelingen in sporthallen en lege kantoren. Opnieuw wordt een kloof blootgelegd tussen de smalend gutmenschen genoemde idealisten en de zichzelf als vaandeldragers van de westerse cultuur beschouwende tegenstanders van immigratie.

Achter die protesten zit, onder meer, angst voor terrorisme. Er wordt vaak betoogd dat die angst overdreven is, maar iemand als de filosoof Nassim Taleb (zie kader) ziet dat heel anders. Los van terreur is er de vraag in hoeverre de islam samengaat met de westerse democratie. Juist daarom riep Pim Fortuyn, die begin deze eeuw vanuit het niets het politieke bestel bestormde, al ver voor Trumps *Muslim ban* dat 'er geen islamiet meer in komt'. Hoe ver hij had kunnen komen, zullen we nooit weten – en dat is precies de tragiek van zijn voortijdige dood. Maar al gauw nam Geert Wilders, met zijn Partij voor de Vrijheid, het stokje over als Neerlands populist nummer één.

Wilders verklaarde niet alleen de islam tot volksvijand, maar ook de bestuurlijke elite, die met haar geitenwollensokken multiculturalisme het leven van 'Henk en Ingrid' – de doorsnee Nederlander – kapotmaakt. Die religiekritiek kreeg meer en meer een

etnische bijklank, culminerend in het 'Minder! Minder! Minder!' dat hij zijn aanhangers liet brullen over Marokkanen. Om daarna, keurig volgens het populismeboekje, af te geven op de rechters die oordeelden dat hij dit keer wél te ver was gegaan.

De PVV mag de verkiezingen van dit jaar dan verloren hebben, in Den Haag was het lang puzzelen om een meerderheidskabinet te vormen, nu het politieke midden versplinterd is. Vooral de sociaaldemocraten kregen de rekening gepresenteerd voor het hervormingsbeleid dat ze samen met de liberalen van premier Mark Rutte voerden, als antwoord op de crisis en – evengoed – de uitdagingen van de geglobaliseerde economie waarmee Nederland innig verknoopt is. Wie denkt dat de weerzin tegen de politiek voorbij is, juicht te vroeg. Uit onderzoek moge blijken dat de Nederlander 'beperkt vatbaar' is voor populisme, maar politicoloog Cas Mudde riposteert dat dit erg moeilijk meetbaar is.

Intussen heeft de eerste echte allochtonenpartij, DENK, een plekje veroverd aan het Binnenhof, waar zij vrolijk de polariserende tactiek van de PVV kopieert. Dus waar staan we nu, in het land van DENK en Ingrid? We vragen het aan Marli Huijer, die een manifest voor een open houding tegenover vluchtelingen schreef, en natuurlijk ook aan Paul Scheffer, tegen wiens essay *De vrijheid van de grens* dat manifest van Huijer mede bedoeld was. En aan Ad Verbrugge, die met zijn Centrum Èthos – een soort Asterixdorpje in de academische wereld – filosofie en maatschappelijke vraagstukken samenbrengt.

Fundamentele onvoorspelbaarheid

Van de Ramblas tot een concertzaal in Parijs, van Londen tot een Brussels vliegveld, van het strand tot een kerstmarkt in Berlijn – je kunt bijna nergens meer volslagen onbekommerd de toerist uithangen, zou je zeggen. Onzin, vindt menig expert, dat risico valt in werkelijkheid best mee. Zo klinken na bijna elke aanslag al snel vergelijkingen met het aantal mensen dat jaarlijks onder de bus komt of van een keuken-trapje valt. In hoeverre is dat terecht?

De Libanees-Amerikaanse filosoof Nassim Taleb is een heethoofd op Twitter, maar tevens gerenommeerd statisticus. Hij wijst op de fundamentele onvoorspelbaarheid van het terrorisme, afgezet tegen dat soort huis-tuin-en-keukenrisico's. Er zullen niet ineens een miljoen mensen vallen en hun nek breken, maar wat als het een IS-cel lukt om een kernbom in elkaar te knutselen? Je kunt er vergif op innemen dat inlichtingendiensten er alles aan doen om dat te voorkomen, maar door het grote aantal factoren is de kans zelf lastig in te schatten. De angst voor terrorisme – hoewel het terugkijkend tot nu toe meestal om een zeer beperkt risico gaat – is dus volgens Taleb niet geheel onterecht.

2.1

Marli Huijer – Meer overlast van toeristen dan van vluchtelingen

Op het toppunt van de vluchtelingencrisis in 2016 schreef Marli Huijer, destijds Denker des Vaderlands, een manifest waarin ze de Nederlandse samenleving opriep om open te blijven staan voor mensen die op de vlucht zijn voor oorlog en geweld. Een waslijst aan publieke intellectuelen ondertekende het, maar haar mailbox overstroomde ook met negatieve reacties. Met vier serieuze bezwaarmakers ging ze in gesprek. De boze brieven-schrijvers bleken in de praktijk gelukkig een stuk minder ‘eng’ te zijn, en de gedachte-uitwisseling bracht beide partijen iets dichtert tot elkaar.

Terwijl de hond in haar Amsterdamse achtertuin geniet van het zonnetje, laat Huijer (62) haar gedachten weer gaan over die rumoerige periode – opgetekend in het boek *Leve de publieksfilosofie!* – en over de achtergronden van het populisme.

De tijd dat u Denker des Vaderlands was, was tegelijk ook de grote doorbraak van het populisme, met de Brexit en de verkiezing van Trump. Hoe duidt u dat fenomeen?

‘In elke bevolking zijn altijd onlustgevoelens aanwezig, net zoals er altijd geluksgevoelens aanwezig zijn. Het maakt in feite niet uit of ze verschrikkelijke dingen meemaken, na enige tijd geven mensen altijd een zeven of een acht aan hun bestaan. Behalve als ze heel lang in de puree zitten, maar zelfs dan zijn er mensen die positief oordelen over hun levenskwaliteit. Dat maakt duidelijk dat de kwaliteit van leven die de burger ervaart niet een-op-een samenhangt met de politieke of economische situatie.

‘Zodra er in de politiek leiders opstaan die onlustgevoelens gaan oproepen, door te zeggen: “Hé, jij moet eigenlijk heel ongelukkig zijn, want in vergelijking met de elite heb jij veel minder kansen. Er komen allemaal nieuwe mensen het land in, die gaan al jouw verworvenheden ondermijnen”, dan worden die onlustgevoelens, die er latent altijd al waren, aangesproken. En vervolgens is het de kunst van de populistische leider om ervoor te zorgen dat hij de oplossing heeft voor die onlustgevoelens die hij zelf heeft opgewekt: “Ik ga die problemen voor jullie oplossen!”

‘Dat is een specifiek populistische strategie die al heel oud is. Voor mij heeft Jan-Werner Müller dat heel mooi verwoord in zijn essay *Wat is populisme?* Daar haal ik drie elementen uit: de populist is tegen pluraliteit, hij is tegen de elite, en hij is vóór het volk – het fictieve ene volk. Dat volk zet hij tegenover een “vijand”, de elite, zodat hij kan zeggen: “Jullie worden veel minder goed behandeld dan de elite. Maar ik kan jullie meenemen naar een beloftevolle toekomst.”

In uw gesprek met enkele boze burgers, dat de Volkskrant optekende, klonken ook geluiden dat de rekening – bijvoorbeeld van migratie – bij de onderkant van de samenleving terechtkomt. Hoe moeten we met die gevoelens omgaan?

‘Om te beginnen: de opvattingen die politiek leiders uiten, zijn doorslaggevend voor hoe er in een land gedacht wordt over de opvang van vluchtelingen. Je ziet in het huidige gesprek steeds de angst voor de islam terugkomen. Dat speelde in de jaren negentig helemaal niet zo’n rol, terwijl er toen ook veel moslims naar Nederland vluchtten. En dat heeft te maken met het politieke verhaal dat opgehangen wordt. Als politieke leiders bijvoorbeeld gaan suggereren dat mensen hier komen voor borstcorrecties [zoals VVD-fractieleader Halbe Zijlstra, PW], dan zie je dat ook onmiddellijk terug in het gevoel van mensen, zo van: “O jee, ze

komen hiernaartoe om onze welvaart af te pakken.” Daarin zit een negatieve relatie, uitlatingen van politici die terugkeren in opvattingen van de bevolking.

‘Dat zou je dus ook kunnen omdraaien: op het moment dat politieke leiders de autoriteit accepteren die ze feitelijk van de bevolking gekregen hebben om het beleid voor vier jaar vorm te geven, dan hebben ze ook de verantwoordelijkheid om dat op een goede manier uit te leggen: wij maken *déze* keuze. Als duidelijk wordt dat veel mensen aan de onderkant menen dat zij benadeeld worden door het beleid, dan moet je eerst zeker weten: klopt dat? Als het klopt, zul je dat moeten repareren, en als het niet klopt, zul je moeten uitleggen dat het een onterechte constatering is.’

En dat vergt een zekere moed?

‘Politiek leiderschap. Slavoj Žižek [de Sloveense filosoof, PW] zei onlangs iets interessants: als de Europese leiders bij elkaar waren gekomen en er waren geen camera’s bij geweest, en er was geen continue aandrang geweest om van moment tot moment verantwoording af te leggen aan de eigen bevolking, dan was het agendapunt hoogstwaarschijnlijk geweest: “Hoe gaan we die vluchtelingen goed opvangen?” Maar zodra het politieke besluitvormingsproces van begin tot einde transparant wordt gemaakt en politieke leiders het gevoel hebben dat ze over elk woord dat ze zeggen meteen verantwoording moeten afleggen aan hun bevolking, omdat anders hun populariteit daalt en ze niet meer herkozen zullen worden, dan verdwijnt zo’n onderwerp van de agenda. Want het onderwerp is dan alleen nog maar: “Hoe word ik herkozen?”’

En dat doe je dan door zo min mogelijk ...

‘... vluchtelingen op te vangen, precies. En door de hele tijd tegen de eigen bevolking te zeggen: “Ik ben er alleen maar voor

jullie.” Je levert jezelf dan feitelijk als politiek leider uit aan de instant voorkeur van de bevolking, en daarmee verdwijnt het idee van politiek leiderschap helemaal op de achtergrond.’

Zijn we te optimistisch geweest, door te denken dat burgers dankzij een vrije stroom van informatie vanzelf goed geïnformeerd zouden zijn?

‘Soms denk je: Wikipedia is de waarheid, en de wetenschap kan wel opzij. Maar Wikipedia staat vol met fouten! Ik denk dat de gemiddelde politiek filosoof erkent dat het procedurele argument voor de democratie, dat je zo veel mogelijk mensen een kans moet geven om mee te praten over politieke besluiten, recht tegenover het idee staat dat je als politiek het goede nastreeft. Aristoteles schrijft daar al over. Dat is een paradox die echt per definitie in de democratie zit, en die je er nooit uit gaat krijgen, want dan kom je bij de vraag: wie bepaalt nu wat het goede is?’

‘De democratie, en zeker de vertegenwoordigende democratie, impliceert dat je de verantwoordelijkheid voor besluitvorming overdraagt aan iemand van wie je verwacht dat hij goed geïnformeerd is, dat hij de politieke afwegingen kan maken, en dat hij uiteindelijk de belangen dient van zo veel mogelijk mensen. Want als ik als burger werkelijk over elk detail zou moeten meedenken, over alle velden die de politiek beslaat, daar zou ik helemaal geen tijd voor hebben. Dus je moet specialisten hebben in de politiek, die voor jou besluiten wat het goede is.’

Een populist injecteert wantrouwen in dat systeem, door te spreken van een nepparlement, neprechters, en vooringenomen media?

Fel: ‘Populisten zijn een groot gevaar voor de democratie, dat je op geen enkele manier moet onderschatten. Je kunt zeggen, zoals sommige mensen doen: “Ach, laat ze maar meeregeren, dan dempt het vanzelf wel weer.” Als je dat zegt, neem je het risico

dat iemand het roer volledig overneemt, iemand zoals Erdoğan of Chávez [de oud-president van Venezuela, PW].

‘Wat populistten doen, is onmiddellijk de instituties ondermijnen die de democratie zeker stellen. Dus die gaan – zoals Trump nu doet – het overheidsapparaat reorganiseren, de media monddood maken, en ze gaan heel snel over tot vormen van clientelisme en corruptie. En ze maken ook alle oppositie in de samenleving monddood, zoals we op dit moment in Turkije zien gebeuren. Daarmee helpen ze in zekere zin de democratie om zeep. Wat mij betreft kun je niet alert genoeg zijn op de mogelijke kracht van populistten.’

Dus is het logisch dat Hannah Arendts The Origins of Totalitarianism in de Verenigde Staten weer uitverkocht is, sinds Trump aan de macht is?

‘Ja, natuurlijk, want mensen willen begrijpen hoe het werkt.’

In hoeverre is haar boek nu van toepassing? Ik bedoel, Trump is toch geen Hitler ...

‘Arendt heeft het niet over populisme, maar over totalitaire bewegingen, over stalinisme en nazisme. Ze laat zien wat er gebeurt als de verbanden tussen mensen – familieverbanden, vakbondsverbanden, kerkelijke verbanden – losser worden of zelfs verdwijnen, als mensen existentiële onzekerheid ervaren door werkloosheid of economische crisis. Ze beschrijft wat er gebeurt als er dan iemand opstaat die de eenzaamheid, dat op zichzelf teruggeworpen zijn, weet op te pakken door te zeggen: “Kom bij ons, je hoort bij ons, het volk.” Een imaginaire gemeenschap, die niet werkelijk bestaat. En als diegene dat met propagandamiddelen weet te combineren met een verhaal over een beloftevolle, utopische toekomst, dan ontstaan er totalitaire bewegingen waarbij de mensen die erachteraan lopen ook niet meer werkelijk geïnteresseerd zijn in de mensen in hun dagelijkse wereld. Omdat ze niet